

LEOR
ZMIGROD

**CREIERUL
IDEOLOGIC**

Neuroștiințele politice
și credințele rigide

Traducere din limba engleză
de Petru Iamandi

POLIROM
2025

Cuprins

Prolog. Potențialul de acțiune	11
--------------------------------------	----

Partea I

SIMBOLURI

1. Aproprierea ideologiei.....	19
2. Un experiment.....	26
3. Metaforele credințelor noastre.....	34

Partea a II-a

DESPRE MINȚI ȘI MITURI

4. Nașterea ideologiei	47
5. Epoca iluziilor	57
6. Creierul ca ființă	70
7. Gândirea ideologică.....	81

Partea a III-a

ORIGINILE

8. Oul sau găina?	97
9. Tineri autoritariști.....	106
10. Spălarea creierului unui copil mic.....	114

11. Mentea rigidă	127
12. Gena dogmatică	148

Partea a IV-a

CONSECINȚE

13. Secretul lui Darwin	165
14. Iluzii poliptice	179
15. Buricele emoționale ale degetelor	196
16. O ideologie intră într-un scanner cerebral.....	209

Partea a V-a

LIBERTATEA

17. Intrarea și ieșirea din spirală	227
18. Ce înseamnă să fii încuibat	238
19. Altfel	256

Epilog. Abaterea de la căile bătătorite.....	265
--	-----

<i>Mulțumiri</i>	273
------------------------	-----

<i>Note</i>	277
-------------------	-----

<i>Index</i>	319
--------------------	-----

Politologii au remarcat de mult că părinții și odraslele lor au, de cele mai multe ori, aceleași convingeri ideologice. Statistic vorbind, părinții laici și egalitariști cresc copii laici și egalitariști, iar părinții religioși și conservatori cresc copii religioși și conservatori. Este un lucru de înțeles și deloc surprinzător. Familia este mediul în care se realizează atât reproducerea biologică, cât și cea socială. Genele, ritualurile și concepțiile despre lume sunt reluate, multiplicare și reciclate de fiecare generație.

Moștenirea convingerilor nu se limitează totuși la un simplu mimetism. Transmiterea unei ideologii de la o minte la alta nu înseamnă clonare, întipărirea unei anumite personalități sau orientări politice unui copil. Nu se aseamănă nici cu spălarea creierului – un săpun delicat, puțin clăbuc opresiv și copilașul fanatic este gata. Din fericire, nu este chiar atât de ușor. Cunoașterea în profunzime a unei ideologii este un proces continuu de acumulare dinamică și selecție. Moștenirea este adesea parțială și imperfectă; ceea ce este moștenit poate fi revizuit și respins.

A crește într-un mediu ideologic înseamnă a dobândi anumite deprinderi. Deprinderi legate de atenție. Deprinderi de atașament. Deprinderi de comportament. Deprinderi care devin „a doua natură”, automate și incontestabile, care ne ghidează privirea și ne corectează exprimarea. La baza deprinderilor stă repetiția. Legăturile strânse, continue dintre un semnal și o reacție. De fiecare dată când apare un factor declanșator cunoscut, trebuie executată o anumită acțiune. De fiecare dată când ne aflăm într-un context cunoscut, suntem determinați – ca un reflex personificat – să acționăm. La semnal.

Există ceva implacabil, meticulos în practicarea deprinderilor.

În virtutea obișnuinței, creierul creează strânse legături între un semnal și o acțiune, până când simpla prezență a semnalului – fără o reflecție profundă – declanșează acțiunea. Pleci de acasă = iei cheia cu tine. Faci cunoștință cu cineva = dai mâna

cu persoana respectivă sau înclini din cap respectuos. Te pregătești pentru o ceremonie religioasă = îți purifici trupul prin abluțiune. Intri într-un lăcaș de cult = îți faci cruce sau săruți un simbol spiritual. Întâlnești factorul declanșator = execuți acțiunea învățată.

În virtutea obișnuinței, o mână invizibilă ne apucă de bărbie și ne îndreaptă privirea în anumite direcții, astfel încât ceea ce vedem și observăm să fie sub control. Astfel încât să învățăm să ignorăm anumite lucruri, senzații sau contradicții. Învățăm să executăm acțiuni la cerere, asocierile devenind atât de puternic înrădăcinate, încât aproape (aproape!) că nu putem face altfel, nu putem să *nu* acționăm conform deprinderii.

Deprinderile sunt scurtăturile care persistă chiar și atunci când obiectivul a dispărut din vedere. Deprinderea unui câine se manifestă atunci când animalul execută o acțiune învățată chiar și în absența unei amenințări sau a unei recompense. „Șezi! Rostogolește-te!”. Deprinderile omenești funcționează la fel: ne fac să efectuăm o acțiune de plăcere, chiar și atunci când recompensa nu există. Chiar și atunci când nu intenționăm sau nu vrem să o efectuăm. Chiar și în detrimentul nostru. Când ignorăm propriile obiective și dorințe, când facem ceva oarecum în silă, cu părere de rău, dintr-o pornire nestăvilită și cu o ușurare inexplicabilă, dar facem acel lucru, este vorba de deprinderi.

Prin definiție, deprinderile se pun în practică mereu în același fel, mișcările și secvențele fiind ritualizate la perfecție. În deprinderile spirituale, ca și în cele militare, individul execută mișcări precise – *palmele împreunate, picioarele perfect aliniate, gâtul pregătit să se aplece, ochii se închid și se deschid la ordin, se renunță la capacitatea de a acționa*. În deprinderile patriarhale, ca și în cele sportive, individul desconsideră durerea sau disconfortul – *fapt dovedit de cicatricele de pe piciorul plin de bășici înghesuit în pantoful cu toc înalt sau de rănilor perpetue ale sportivului fanatic*.

Ritualurile îndeplinite în slujba unei ideologii sunt considerate a fi justificate indiferent cât de dureroase sau de absurde ar fi.

Deprinderile presupun repetare și constanță necondiționată. În același timp însă, fiecare repetare a unei deprinderi îi sporește puterea, ne întărește convingerea, întărește legătura dintre factorul declanșator și acțiune. Deprinderile nu sunt niciodată cu adevărat statornice. Prin repetiție, deprinderile capătă o putere tot mai mare, devenind extreme. Repetarea la nesfârșit a unei deprinderi produce urmări. Trupul nostru se schimbă. O deprindere repetată de cinci ori se deosebește din punct de vedere psihologic de aceeași deprindere repetată de o sută de ori. Cu cât o repetăm mai mult, cu atât devine mai rigidă. Cu cât punem mai multă pasiune într-un ritual, cu atât devenim mai radicali.

Creierul care operează în virtutea unei deprinderi arată altfel decât cel care urmărește îndeplinirea unui obiectiv. Când în creier se instalează o deprindere, rețeaua neuronală care ne determină comportamentul se deplasează dinspre organele deliberative aflate în spatele frunții, în cortexul prefrontal, spre structuri mai profunde și mai vechi din creier, aflate în corpul striat din mijlocul craniului, în centrul ființei noastre. Tiparul neuronilor care se activează ca reacție la o deprindere des repetată este diferit de cel ce caracterizează activitatea neuronală atunci când întreprindem o acțiune cu un anumit scop.

Specialiștii în neuroștiințe pot ajuta șoarecii, șobolanii, porumbii și maimuțele să-și formeze deprinderi, să efectueze acțiuni chiar și atunci când obiectivul este absent, când stimulentele nu mai există. Animalele pot învăța să persevereze – adică să persiste într-o acțiune chiar și atunci când răsplata dispare. Chiar și atunci când există pedepse pentru aceasta, o deprindere adânc înrădăcinată se va manifesta în mod repetat cu orice risc.

Grupările și sectele ideologice inculcă în mod deliberat deprinderi și urmăresc dacă adepții și le mențin atunci când suferă.

Adeptul adevărat acceptă pedeapsa ca să-și mențină o deprindere. *Este posibil chiar să găsească plăcere în durere*, semn că îndoctrinarea este profundă; îndoctrinatul este în stare de orice, să-și dea și viața, numai să-și demonstreze devotamentul.

Deprinderile cele mai persistente, care rezistă la inconveniente sau la pedepse, sunt, în ultimă instanță, dependențe. Acesta este motivul pentru care specialiștii în neuroștiințe îi ajută uneori pe șobolani să devină dependenți de cocaină – îi învață să îndeplinească o serie de acțiuni pentru care îi răsplătesc cu cocaină până când acea serie de acțiuni devine deprindere și nu mai este un comportament orientat spre îndeplinirea unui scop. Chiar dacă este supus unui șoc electric ori de câte ori apasă pe pârghia care până nu demult îi dădea porția de cocaină, șobolanul va continua să apese. Deși epuizat și electrocutat, el este incapabil să se oprească, incapabil să renunțe la deprindere chiar și atunci când răsplata nu se mai materializează și persistă doar pedeapsa. Dependent, șobolanul repetă deprinderea chiar cu riscul de a se chinui și de a ajunge în pragul morții.

Deprinderea profundă, incorrigibilă este o formă de devotament extrem. Devotament față de promisiunea eliminării unei neplăceri – insatisfacție, foame, nevoia de consolare sau de certitudine, neliniște în privința propriei persoane. (O promisiune care, de fapt, nu ne scapă întotdeauna de frustrarea care ne determină să ne bazăm pe deprinderi liniștitoare.)

A crește într-un mediu ideologic înseamnă a fi antrenat în ritualurile devotamentului. Deși sună frumos și pașnic, impresionant și pios, devotamentul este exigent. Devotați unei cauze, ne pierdem individualitatea și nu ne mai putem deosebi unul de celălalt. Îngenunchem simultan la rugăciune. Mărșăluim cu o precizie soldățească. Scandăm și ne mișcăm în același ritm. Devotați unei cauze, ne scufundăm, devenim anonimi. Renunțând la granițele care ne separă pe noi înșine de ceilalți, ne apropiem de

alții. Devotați unei cauze, suntem dependenți de o promisiune, chiar cu un preț care ar trebui să fie inacceptabil pentru fericirea și integritatea noastră corporală.

Mulți consideră sincronicitatea – cerința devotamentului – admirabilă și încântătoare. A ne învăța atenția să se îndrepte spre exterior, nu spre interior poate crea impresia unei contemplații. A unei conlucrări. Filosoafa franceză Simone Weil credea că acest lucru te eliberează: „Atenția constă în suspendarea gândirii, în detașarea ei, în golirea ei, în așa fel încât să fie gata de a fi pătrunsă”². Atenția, după părerea lui Weil, este o formă de golire de sine. O rugăciune. Weil credea că o asemenea ștergere a propriei ființe este întruchiparea lucrării harului divin.

Dar ritualurile sincronicității pot fi și periculoase, făcându-l pe individ receptiv la un șir întreg de forțe tiranice. Disciplinându-ne corpul și atenția și învățându-le să se orienteze spre exterior, ritualurile sociale ne îndreaptă spre nevoile, judecățile și aparențele altora. Exteriorul devine mai important decât interiorul. Îndoielile, întrebările și senzațiile interioare sunt reduse la tăcere, prin urmare și pornirea de a ne revolta. Rezistența nu poate ajunge la suprafață. Ne îndepărtăm de noi înșine.

*

Symbolismul ideologiilor evocă adesea ochii – ochi care te supraveghează, ochi care te împresoară, ochi care cenzurează, care condamnă, care controlează. Uneori, binevoitori, dar de cele mai multe ori, indiscreți. În ficțiune, mit și realitate, acestor ochi omniscienți nu le scapă nicio acțiune și niciun gând ascuns. Fratele cel Mare al lui George Orwell. Închisoarea-panoptic a lui Jeremy Bentham. Supravegherea din sateliții aflați deasupra noastră sau supravegherea algoritmică din buzunarele noastre. Ochiul Providenței – cu irisul său atotvăzător închis într-o piramidă, genele sale

răspândind raze de soare incandescente – apare pe emblemele templelor creștine, ale cimitirelor evreiești și în iconografia caodaistă vietnameză*. Acest ochi apare pe spatele bancnotei de un dolar american și ascunde simboluri ale francmasonilor criptici și ale conspirațiilor Iluminaților. Puterea este a celui care vede totul și care poate schimba (sau manipula) comportamentul prin simplul fapt de a fi martor perseverent și moralizator.

Este interesant totuși să ne gândim ce se întâmplă atunci când răsturnăm imaginea (de unde și întrebarea). În loc să ne întrebăm ce efect produce sentimentul de a fi observat, de a simți niște ochi ațintiți tot timpul asupra noastră, de a fi ascultați mereu, ne putem gândi la felul în care ideologiile ne schimbă percepția și capacitatea de pătrundere, *proprii ochi și propriul eu*. Sistemele ideologice nu doar că sunt cu ochii pe noi, că ne dau senzația neplăcută de a avea un spectator perpetuu, sistemele ideologice ne reorientează în mod fundamental percepția, ne remodelează senzațiile și atenția vizuală.

Această idee potrivit căreia ideologiile ar putea să ne structureze conștiința, chiar și conștiința nepolitică, se regăsește în mod implicit în studiile finale ale Elsei Frenkel-Brunswik, întreprinse în anii 1940 și la începutul anilor 1950. După ce a discutat cu sute de copii, fiecare manifestând diferite grade de intoleranță, ea s-a întrebat dacă ar putea surprinde tendințele copiilor cu prejudecăți de a împărți lumea în două părți opuse fără să se bazeze pe poveștile și relatările lor. Se gândea că testarea directă a percepției senzoriale putea prefigura prejudecățile unui copil. Poate că ar fi trebuit să renunțe la metoda interviului și să folosească evaluări

* Cao Đai („turn înalt” în vietnameză, simbolul zeității supreme) sau caodaismul este o religie sincretică monoteistă instituită în mod oficial în sudul Vietnamului, în 1925, de un funcționar pe nume Ngô Văn Chiêu (n.r.).